

УДК 324:323.2

<http://orcid.org/0000-0002-7536-1439><http://doi.org/10.5281/zenodo.1294950>

Г. Ю. Євтухова

САБОТАЖ & ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРОЦЕСИ

В статті надається визначення та основні ознаки саботажу як соціально-політичного явища, аналізуються можливості проявів саботажу в виборчому процесі сучасної України. Виборчий процес розглядається як частина електорального циклу. Акцент робиться на можливостях використання саботажу на етапі підготовки виборчого процесу: при формуванні виборчих округів (джерримендерінг), введенні «відкритих» списків у системах з пропорційною складовою (пропорційно-змішаних), при обранні системи та організації роботи виборчої адміністрації.

Ключові слова: саботаж, електоральний процес, виборчі системи, джерримендерінг, виборча адміністрація.

А. Ю. Евтухова

САБОТАЖ & ЭЛЕКТОРАЛЬНЫЕ ПРОЦЕССЫ

В статье дается определение и основные признаки саботажа как социально-политического явления, анализируются возможности проявления саботажа в избирательном процессе современной Украины. Избирательный процесс рассматривается как часть электорального цикла. Акцент делается на возможности использования саботажа на этапе подготовки избирательного процесса: при формировании избирательных округов (джерримендеринг), введении «открытых» списков в системах с пропорциональной составляющей (пропорциональной и смешанной), при выборе системы и организации работы избирательной администрации.

Ключевые слова: саботаж, электоральный процесс, избирательные системы, джерримендеринг, избирательная администрация.

H. Yevtukhova

SABOTAGE & ELECTORAL PROCESS

The article gives a definition and basic signs of sabotage as a socio-political phenomenon, analyzes the possibilities of manifestation of sabotage in the electoral process of modern Ukraine. The electoral process is seen as part of the electoral cycle. The emphasis is on the possibility of using sabotage at the stage of preparation of the electoral process: when forming the geographical boundaries of electoral districts (gerrymandering), introducing "open" party lists in electoral systems with a proportional component (proportional and mixed systems), choosing the form of functioning and organizing the work of the election administration. The imperfection of the electoral legislation and the independent form of the formation of the electoral administration create conditions for the manipulation of electoral moods of voters by the political elite at the stage of creating election laws and organizing the electoral process.

Key words: sabotage, electoral process, electoral systems, gerrymandering, election administration.

Постановка проблеми. Суспільні трансформації сучасної України посилюють соціальну диференціацію, поляризують соціальну структуру, сприяють зростанню безробіття та бідності, корупції, породжують зневіру в успішне проведення реформ. Довготривалість процесу реформування суспільства приводить до непрогнозованості соціальних процесів, зростанню соціальної напруженості, створенню клімату суспільної недовіри. В умовах нестабільності, поведінка політичних акторів стає такою, що не підпадає під визначення традиційних для політології теоретичних моделей. Злам старих соціальних інститутів, руйнація ідеологічних традицій та моральних норм є середовищем для проявів спротиву. На тлі трансформаційних процесів актуалізуються різні форми політичної участі. Однією з яких може бути і саботаж, що виникає тоді, коли перспектива суспільних змін остаточно не з'ясована, а кінцевий результат непрогнозований.

Аналіз актуальних досліджень. Саботаж як соціально-політичне явище майже не досліджений в західній та українській політичній науці. В тій чи іншій мірі до нього звертаються і класики політичної теорії, і сучасні дослідники. Поняття саботажу в самому загальному сенсі зустрічається в роботах М.Вебера, Р.Мертона, Л.Мілбрайта, А.Марша, М.Каазе, дослідників теорії конфлікту, соціального обміну, політичної поведінки та багатьох інших. Електоральні процеси досліджуються в рамках соціологічного, соціально-психологічного, раціонально-економічного та інших підходів [6].

Мета статті – з'ясувати особливості проявів саботажу в електоральних процесах.

Виклад основного матеріалу. В широкому розумінні саботаж - це свідома поведінка політичних акторів, що порушує важливі організаційні (суспільні) норми. В вузькому - ненасильницька форма неконвенційної політичної участі до якої вдаються громадяни, коли відсутні або знівельовані інституціональні канали вираження їх інтересів, а/або традиційні форми участі не добігають бажаного результату.

До основних ознак цього явища можна віднести: деструктивність / конструктивність, амбівалентність, спрямованість. Деструктивність проявляється як зниження показників ефективності соціально-політичних процесів (порушення термінів, порушення «дорожньої карти», зупинка розвитку процесу, регресивний напрямок розвитку). Конструктивність відбивається як захисна реакція. Якщо в політичному процесі є системні помилки, саботаж сприятиме збереженню системи. Амбівалентність - це варіативність проявів саботажу - пасивний/активний, явний/латентний. Спрямованість характеризує вектор дії саботажу - на індивідів/лідерів, на організацію/групу, на систему в цілому.

Електоральні процеси виступають базовою категорією політичної науки. Одним з важливіших складових електоральних процесів є електоральна поведінка, що включає виборчий процес, який відбивається у великій кількості виборчих практик. Виборчий процес можна розглядати як частину електорального циклу. За думкою Н. Ротар, електоральний цикл виступає цілісним явищем, а його структура представлена сукупністю інтеракцій між суб'єктами політики з приводу політики в динамічній послідовності. Дослідниця виокремлює наступні етапи електоральних циклів: передвиборчий, виборчий, поствиборчий [7].

Вибори, є наймасовішою формою участі громадян у політиці та процесі управління. Тому, виборчий етап можна інтерпретувати як окремий виборчий процес та, в свою чергу, розділити його на декілька етапів: підготовку виборчого процесу, власно виборчий процес, встановлення та оприлюднення результатів виборів.

Саботаж, на нашу думку, може мати місце на кожному з них. Але, завдяки своїй прихованій природі, сам процес підготовки та саботування важко викрити та довести. Як правило, він може маскуватися у великій кількості різних поведінкових актів – від індивідуальних проявів девіантної поведінки до політичного протесту.

На першому етапі – підготовці виборчого процесу, відбувається процес законотворчості та прийняття законів про вибори. Саме тут закладаються основні процедури вибору майбутньої влади, конфігурація моделі формування виборчої адміністрації. Створення законопроектів, обговорення їх, перетворення законопроектів в діюче законодавство є частиною процесу створення нової виборчої системи.

Змінення законів про вибори, з одного боку, є нормальним процесом пошуку оптимальної моделі виборчої системи, з другого – спробами правлячої еліти визначити правила виборів на свою користь. В останньому і можна побачити спроби саботування процесу демократизації українського суспільства.

Першою ознакою саботажу виступає його деструктивний/конструктивний характер. Деструктивність може проявляється як перешкоджання подальшій еволюції виборчої системи в бік демократизації, у вигляді зміни виборчої системи в залежності від інтересів правлячої еліти, в ускладненні виборчого законодавства на користь правлячої еліти, як гальмування введення демократичних елементів у процес виборів (відкриті партійні списки, постійний перерозподіл виборчих округів в залежності від рівня виборів).

Конструктивність, як ознака саботажу, може відбиватися в подальшій еволюційності української виборчої системи та врахуванні світового досвіду.

Протягом всієї історії України як незалежної держави, безперервно триває процес пошуку оптимальної моделі виборчої системи. Від виборів до виборів він суттєво «редагується» політичною елітою. Таке маніпулювання з виборчими системами кожного разу створює відповідні умови для перемоги провладної групи політичної еліти. Саботаж може проявлятися в тому, що не дивлячись на зовнішню оболонку (наявність законодавчої бази, відповідність перебігу виборчого процесу закону про вибори, дотримання основних елементів виборчої системи та інше), не відбувається рух вперед. Наслідком цього стають процеси делегітимації влади. Деструктивні дії депутатського корпусу минулих каденцій відкинули Україну назад у пошуках оптимальної

моделі виборчої системи, суттєво загальмували демократизацію виборчого процесу.

За роки незалежності парламентські вибори пройшли шлях від мажоритарної системи, через змішану до пропорційної і знов до змішаної.

За мажоритарною (плюральною) системою перемагає той кандидат, за якого віддали свої голоси переважна більшість виборців. Більшість буває відносною та абсолютною. Україна має досвід використання обох: мажоритарної виборчої системи абсолютної більшості на виборах Президента та мерів великих міст, мажоритарної виборчої системи відносної більшості - як самостійної до 1998 року на виборах депутатів Верховної та місцевих рад.

Пропорційна виборча система передбачає розподіл місць у парламенті між партіями пропорційно до кількості поданих за них голосів виборців. Пропорційна система використовувалась на чергових парламентських виборах у 2006 році та на позачергових у 2007.

Змішана виборча система поєднує елементи першої і другої та є спробою усунення недоліків як пропорційної, так і мажоритарної систем. Україна має власний досвід використання змішаної системи - парламентські вибори 1998 та 2002 років. Закон «Про вибори народних депутатів України» 2011 р. та 2014 р., повернув український парламент до змішаної виборчої системи з наявністю закритих партійних списків у пропорційній частині [3].

Відомо, що в світі не існує ідеальної виборчої системи. Держава, що прагне справжніх демократичних перетворень, повинна модернізувати власну виборчу систему, максимально адаптувати її до історичних умов та особливостей України.

Виборчий процес на стадії вибору моделі виборчої системи та підготовки виборчого законодавства надає широкі можливості для маніпулювання на інституційному рівні та використанні саботажу як засобу досягнення власних цілей. В цьому випадку саботаж може бути спрямований як на окрему групу політичної еліти (з метою не дати можливості прийти до влади або утримати владу) так і проти системи в цілому (прагнення зберегти владні позиції). Він

може бути як явним, так і латентним. До основних прикладів спротиву демократизації виборчого процесу можна віднести: допущення практики «джеррімендерінгу», навмисне ігнорування введення відкритих списків, формування виборчої адміністрації та інші.

Прикладом може бути відома у всьому світі практика «джеррімендерінгу» (gerrymandering), що закладається вже на рівні законодавства. Основою для джеррімендерінгу є наявність виборчого округу та його виборча географія. У виборчій практиці є два варіанти закріплення територій виборчих округів: постійно існуючі (закріплені законом про вибори) та змінні (створені напередодні виборів). Саме останній варіант дозволяє нехтувати чесністю та прозорістю виборчого процесу, штучно змінювати контури виборчих округів з метою виправлення електорального балансу. Не фіксуючи контури виборчих округів законодавець свідомо залишає для себе можливість маніпулювання результатами електоральних уподобань виборців. До активних технік джеррімендерінгу А. Авксентьєв відносить змінювання кордонів виборчих округів напередодні виборів, до пасивних - консервацію існуючих меж округів і відмову влади від їх перегляду, незважаючи на об'єктивні зміни в дислокації виборців [1].

Таким чином, практики джеррімендерінгу є дієвим механізмом штучної зміни електорального вибору при зовнішньому збереженні демократичності процедури. «Нерозуміння» з боку законодавців цих моментів робить можливим деструктивне саботування демократизації виборчого процесу. Боротьба з джеррімендерінгом здебільшого лежить у законодавчій площині. Це – або законодавче закріплення меж округів, або свідоме делегування повноважень з визначення меж округів неурядовим та неполітичним організаціям, або надання можливості публічного обговорення. Але «наполегливе» небажання законодавця мінімізувати можливості маніпулювання настроями електорату може визначатися і як саботування демократизації виборчого процесу. Тоді не тільки опозиційні сили, а й провладна політична еліта прагнуть зберігати можливості «виправлення електоральних настроїв» на власну користь.

Не менш актуальним на етапі підготовки виборчого процесу є й питання про введення відкритих партійних списків. Використання варіанту відкритих партійних списків в виборчих системах з пропорційною складовою є демократичною перспективою еволюції української виборчої системи.

Не дивлячись на це, відкриті списки так і залишаються перспективою. Політична еліта, що перебуває у владі, нехтує інтересами України, та створює виборчий закон з урахуванням майбутнього перерозподілу місць в органах влади. Фактично, ми маємо справу з процесом, що підпадає під визначення саботажу – свідому поведінку політичних акторів, що порушує важливі суспільні норми та перешкоджає процесу демократизації виборчого процесу. В даному випадку такий процес набуває ознак деструктивного, тому що замість пошуку оптимальної виборчої моделі, відбувається пошук засобів «убезпечення від фальсифікацій та девіацій існуючої» [8, с. 50].

У цьому процесі й проявляється амбівалентний характер саботажу – пасивний по відношенню до створення нової виборчої системи та активний в проявах спротиву (робоча дисципліна у Верховній Раді, голосування за «вигідні» законопроекти, відмова від внесення поправок та інше).

В аналізі цих процесів ми стикаємося з тим, що довести наявність саботажу майже неможливо - він не фіксується на рівні законодавства. В той самий час сучасна психологія та менеджмент все частіше звертаються до попередження можливості саботажу в організаціях. Організаційний саботаж це явище, від якого не може бути застрахована будь-яка кампанія, політична партія або орган влади. Завдання полягає у тому, щоб вчасно виявити його причини та попередити шкідливі дії.

Система виборчих комісій або виборча адміністрація забезпечують виборчий процес всіх рівнів влади, чим сприяють легітимації влади в Україні. Виборча адміністрація в Україні формується відповідно до законів про вибори всіх рівнів влади.

Систему виборчих комісій в Україні можна віднести до, так званої, незалежної моделі. Міжнародний інститут демократії під незалежною моделлю

виборчої адміністрації пропонує розуміти виборчу адміністрацію, незалежну від прямого втручання виконавчої гілки влади, з елементами впливу політичних партій [4].

Нестійкість та часта зміна принципів формування виборчої адміністрації дає можливість саботування виборчого процесу ще на рівні його підготовки та проведення заангажованими членами виборчих комісій, створює плідну середу в якій головуючим виявляється не закон, а інтереси політичних партій. Не слід вважати дії членів виборчої адміністрації виключно саботажем виборчого процесу, але недосконалість принципів формування комісій створює можливості в разі необхідності використовувати саботаж як дієвий засіб перешкоджання волевиявленню громадян. Можливості його застосування можна уявити у наступних випадках.

Створення складу комісій на користь правлячої політичної еліти. Фактично створюється можливість встановлення більшості в комісіях на користь конкретних політичних сил. Це, в свою чергу, відкриває канали можливості для фальшування результатів та саботування виборчого процесу в разі отримання небажаного результату (визнання виборів недійсними на окремій ділянці, порушення виборчого процесу та інше).

Аналіз виборів Президента України 25 травня 2014 року, надає переконливі дані щодо складу дільничних виборчих комісій. Проблема доукомплектування у 2014 році була вирішена так: недостатня кількість членів комісій була кооптована комісіями вищого рівня. На момент формування ДВК, кандидатами в Президенти України було номіновано більш ніж 350 тис. членів дільничних комісій, 38 тис. з яких були подані від голів окружних комісій. На день голосування показники змінилися – 380 тис та 50 тис. відповідно [5].

Збільшення членів виборчих комісій шляхом створення «технічних партій» або «технічних кандидатів». Важкість вирішення проблеми, в умовах сучасної України, пов'язана з неможливістю чіткого визначення «технічності» кандидатів та партій. Останні вибори 2014 року не були винятком.

Проведений аналіз комплектування виборчих комісій на виборах Президента України 2014 року дозволяє побачити це. Відповідно до ст.30 Закону про вибори Президента України, внесення подання про заміну члена виборчої комісії кандидатом на пост Президента України є підставою для дострокового припинення повноважень вже існуючого члена комісії. Тобто після укомплектування та затвердження складу дільничних виборчих комісій відбувається відкликання та заміна членів комісій. Проаналізувавши подання виявляється, що більшість зі заміненних, змінили тільки суб'єкта виборчого процесу. Метою цього є збільшення представництва у керівних складах дільничних виборчих комісій (голова, заступник голови, секретар). За основними статистичними відомостями виборчого процесу з виборів Президента України 25 травня 2014 року було припинено повноваження 2086 членів тільки окружних виборчих комісій [5].

Як вважає Н. Бойко, в результаті замін членів дільничних виборчих комісій з урахуванням «технічних», кандидату Ю. Тимошенко вдалося змінити співвідношення між членами дільничних виборчих комісій та керівним складом з 932/335 на 326/941 відповідно. А кандидату П. Порошенко – з 362/177 на 181/357 [2].

Таким чином, при введенні «технічних» кандидатів та їх представників можуть створюватися умови за яких правляча політична сила через підконтрольних суб'єктів виборчого процесу зможе «коригувати», якщо не результат виборів, то їх перебіг. Саме тут і з'являється можливість застосування саботажу в будь-якому вигляді – активному або пасивному. Результатом може стати визнання виборів недійсними на окремих дільницях.

Зв'язок політичних партій та поданих від них членів виборчих комісій залишається найпотужнішим. Це може мати вирішальне значення при відхиленні від демократичних принципів проведення виборів. В такому разі саботаж виборчого процесу з боку членів виборчих комісій може бути ініційований та режисований політичною силою. Деструктивна природа саботажу проявляється в порушенні демократичних принципів проведення

виборів на користь певних політичних сил. Конструктивність полягає в тому, що завдяки викриттю таких явищ відбувається рух вперед з метою удосконалення переходу до більш професійних урядової або змішаної моделей формування виборчої адміністрації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, саботаж як свідоме поведінка політичних акторів, що порушує важливі організаційні (суспільні) норми, може мати місце на всіх етапах виборчого процесу. Його прихована природа не дає можливості впевнено стверджувати факт використання саботажу як методу спротиву. Недосконалість законодавства дає можливості політичній еліті маніпулювати електоральними настроями виборців вже на рівні створення законодавства та організації виборчого процесу. Перспектива подальших досліджень проблемного поля саботажу вбачається в подальшій інтерпретації концепту «саботаж» у контексті сучасних політичних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьев А.О. Джеррімендерінг як практика електорального маніпулювання / А. О. Авксентьев // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології». – 2015. – Вип.28. – С. 32–36.
2. Виборча адміністрація 2014: статистика. Порівняння. Аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.cifragroup.org](http://www.cifragroup.org).
3. Закон України «Про вибори народних депутатів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. Магда Г.В. Система виборчої адміністрації в Україні: реформування в пошуках досконалості / Г. В. Магда // Сучасне суспільство: політологічні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: Збірник наукових праць /Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – 2015. – Вип.1 (7). – Ч. 1. – С. 81–93.
5. Основні статистичні відомості виборчого процесу з виборів Президента України 25 травня 2014 року (у порівнянні з виборами Президента України 17 січня 2010 року) // Вісник ЦВК. – 2014. – № 2 (29). – С. 21–22.
6. Поліщук І. О. Концептуально-методологічні основи дослідження електоральних практик [Електронний ресурс] / І. О. Поліщук. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2010-1/doc/2/06.pdf>.
7. Ротар Н. Циклічні політичні процеси в Україні трансформаційного періоду: методологічні проблеми дослідження та викладання / Н. Ротар // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2006. – Вип. 17. – С. 23–29.
8. Сліденко І. Концептуальні міркування з приводу доктринальних засад парламентської виборчої системи в Україні / І. Сліденко // Вісник ЦВК.– 2013. – № 2 (26). – С. 48–52.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2017